

03. Latin harfli çeviri yazı metinlerinde konuşma dilini yansıtan yazım şekli özellikleri (16. - 18. yy.)¹

Suat ÖZER²

APA: Özer, S. (2021). Latin harfli çeviri yazı metinlerinde konuşma dilini yansıtan yazım şekli özellikleri (16. - 18. yy.) *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 42-66. DOI: 10.29000/rumelide.885439.

Öz

Türkçe, tarihin eski zamanlarından bu yana çeşitli alfabelerle yazıya geçirilmiştir. Bu alfabeler arasında bulunan Latin alfabesi, Osmanlı Devletinin yükselme dönemine denk gelecek biçimde Avrupalılar tarafından Türkçe için de kullanılmıştır. Türkçenin Latin harfleriyle yazıldığı bu türden tarihî metinlere *çeviri yazı* (transkripsiyon) *metinleri*, *çeviri yazılı metinler* veya *aracı* (mediator) *metinler* adı verilir. Çeviri yazı metinleri kaleme alan yazarlar, öncelikle kendi dildaşlarına dışardaki dünyayı anlatmak, o dünyaya ait kelimeleri tanıtmak, giderek o dili öğretmek amacını pratik bir yolla gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu yeni dil ve kültür çevresini tanımlamada araç olarak âşinâ oldukları Latin harflerini kullanmışlardır. Standartların henüz oluşmadığı bir dönemde her bir yazarın kendi ses bibliyografyasına göre notasyon yapması beklenir bir öngörüdür. Bu notasyonda konuşmacının amacı, vurgusu, iletişimin kalitesi, bağlam vb. unsurlara bağlı olarak çok şekilli ve çok katmanlı bir yapının üretileceği de varsayılabilir. Benzer şekilde yazarların kendi dillerindeki sınırlı harf koleksiyonunu Türkçeye ait sesler için kullanmasının yazım yanında sesletim olanakları hakkında da bilgi vermesi beklenebilir. Yazıma ait dış özellikler arasında sayılabilecek bitişik veya ayrı yazımlar, döneme ait konuşmanın izlerini taşıyabilir. Ayrıca aynı eserde aynı kavrama işaret eden aynı sözcüklerin birden fazla şekilde yazılması yanında yanlış yazıldığı varsayılan sözcükler bile konuşma diline ait bir özelliğin varlığına işaret edebilir. Bu makale, bu türden varsayımların çeviri yazı metinleri bağlamında ne derece geçerli olduğunu tartışmak amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızda Türkçenin 16. ve 18. yüzyılları arasında ait 12 çeviri yazı metninden oluşan bir bütüncüye dayalı olarak anılan yazım özelliklerine göre sesletim hususiyetleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Osmanlı Türkçesi, çeviri yazı metinleri, yazım, konuşma dili.

Properties of writing form reflecting the spoken language in Latin-letter transcription texts (16th - 18th cent.)

Abstract

Turkish has been written in various alphabets since old times. Among these alphabets, the Latin alphabet was used for Turkish by Europeans, at the same time as the rise of the Ottoman Empire. Such historical texts in which Turkish is written in Latin letters are called transcription texts or mediator texts. The authors who wrote transcription texts first wanted to explain the world outside to their speakers of the same language, to introduce the words of that world, and to gradually teach

¹ Bu çalışma "Latin harfli çeviri yazı metinlerinde konuşma dili olarak Türkçe (16. - 18. yy.)" başlıklı doktora tezi temel alınarak düzenlenmiştir.

² Doktora Öğrencisi., Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Adana, Türkiye), suattauso1@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9046-6856 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.01.2020-kabul tarihi: 20.03.2021; DOI: 10.29000/rumelide.885439.]

that language in a practical way. They used familiar Latin letters as a tool to describe this new language and cultural environment. In a period when standards are not yet established, it is expected that each author will notation according to their own voice bibliography. In this notation, the speaker's purpose, emphasis, quality of communication, context, etc. it can also be assumed that a multi-shaped and multi-layered structure will be produced depending on the elements. Similarly, the authors' use of the limited letter collection for Turkish sounds can be expected to give information about the possibilities of pronunciation as well as spelling. Contiguous or separate spellings that can be considered among the external features of spelling may bear the traces of the speech of the period. In addition, writing the words pointing to the same concept in more than one way in the same work, even the words that are assumed to be misspelled may indicate the presence of a feature of the spoken language. This article is written to discuss the extent to which such assumptions are valid in the context of transcription text. In our study, the phonetic characteristics of Turkish were examined based on the aforementioned spelling features based on a corpus consisting of 12 transcription texts belonging to the 16th and 18th centuries.

Keywords: Turkish, Ottoman Turkish, transcription texts, orthography, spoken language

Giriş

Avrupalıların 15.yy.dan itibaren Türkçeye gösterdikleri ilginin neticesinde ortaya çıkan pratik amaçla dil öğrenme ihtiyacı, çeviri yazı metinlerinin (bundan sonra ÇYM) yayımlanmasına neden olmuştur. Bu metinlerde Türkçe sesletimi göstermek için kullanılan Latin harflerinin güvenilirliği yazarların becerisi, bilgisi, amacı ve doğruluğuna göre değiştiğinden tam bir standartlaşmadan söz edilemez ve eserleri bu bakımdan derecelendirmek gerekir. Ancak ilgili metinlerin Arap alfabesinin sınırlamaları veya Osmanlı ortografyasının muhafazakârlığı tarafından gizlenen bazı fonolojik olguların açığa çıkarılmasında kayda değer bir işlev üstlendikleri söylenebilir.

Türkoloji literatüründe çeviri yazı metinlerinin önemi, tarihî dilsel çalışmalarda karşılaşılan fonetik / seslik problemlerin (özellikle dudak uyumu) çözümlenmesinde sağladıkları yarardan kaynaklanır (Dilaçar 1970, s. 201 - 204; Adamović 1974; Tulum, 2007, s. 347; Duman, 1995, s. 7 / 2013, s. 175; Develi 1998, s. 29; Gümüşkılıç 2005; Kartallıoğlu, 2011; Yağmur, 2014, s. 204 - 206). Hazai (2012) bu durumu, Arap yazılı kaynakların sustuğu noktada transkripsiyon anıtlarının konuşmaya başladığı (s. 37) şeklinde değerlendirir. İlgili eserlere eleştirel yaklaşan çalışmalar da bulunur. Eleştirilerin bir bölümü eserlerin Türk kaynaklı olmaması (Kissling 1968) bir bölümü de Deny'de (1941) ifadesini bulan "(...) Fransız ve Latin gramerlerinde güdülen dili sergileyiş itiyat ve tarzlarını Türkçenin tahsil ve talimi hususunda da muhafaza etmek gibi bir nakısa ile malûdürler." (s. I) şeklindeki Türk dilinin morfolojik sisteminin Hint - Avrupa dillerinden ayrı yapılmasının gereğine yapılan vurgu kaynaklıdır. Hazai (2012) tarihî morfolojik çalışmalar açısından benzer bir tespiti, Arap harfli metinler esas, çeviri yazı metinleri ise ancak ikincil bir rol oynayabilir (s. 55) şeklinde devam ettirmektedir. Çeviri yazı metinleri açısından bu durumun gramatikal formlar ve yazı ile ilgili hususlarda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta olduğunu hatırlatmakta fayda bulunmaktadır.

Bilindiği üzere Latin harfleri alfabetik bir özellik taşır. Alfabede kullanılan her karakterin bir sese göre kodlandığı bu sistemde seçilen alfabe seti, seslerin ayrıntılarını gizleyicidir ve bu yüzden "genelleme" prensibini gözetir. ÇYM'lerde ise duyulanı yazıya geçirirken neredeyse yeni bir dil kuran yazarlar için "Sesi esas aldıkları için genelleme prensibinin tersine hareket etmiştir." denilebilir. Harflerin üzerindeki özel işaretlerin gittikçe artması (ç, ā vb.), diyakritikler (č, š vb.), ayrımcı imler (kⁱ, gⁱ, sⁱ, cⁱ

vb.), harf kombinasyonları (*ÿe, gÿ, tÿch* vb.) karşılaştıkları zorluğu aşmada geliştirmek zorunda kaldıkları bir yöntem olmalıdır. Yazarlar arasında dil öğretimini veya tercümanlığı meslek edinenler harf setlerini kendi bilgileri oranında daha da arttırmışlardır. İşin başında (16. yy.) daha sade bir harf /ses sistemi daha çok amatörler (seyyah, tacir, hevesliler vb.) tarafından üretilirken doğrudan dille uğraşanların (tercüman, elçilik, dini görevliler vb.) ürettiği metinlerdeki ayrıntılı gelişme ve genişleme (18. yy.) bu eserlerin karakteristik bir özelliği haline gelmiştir. Yukarıda andığımız genişleme ilkesi standartlaşma, merkezileşme, genelleme ve gizleme gibi yazı dilini çağrıştıran kavramların aksine bir gelişmedir. ÇYM'ler bu bakımdan başlı başına konuşma dili lehine üretimler sayılabilir.

Genel olarak yazı için kullanılan semboller, konuşmayı aktarmak için kullanılabilmesi gibi bir yazı sisteminden diğerine aktarma için de kullanılabilir. Bu bağlamda ÇYM'ler olarak adlandırılan eserler, *ortografik transkripsiyon*³ başlığı altında ele alınabilir ve fonetik yanında karakter eşlemelerini de içerdiği eklenebilir. ÇYM'lerde Türkçenin Latin harflerine aktarılmış bir formu olduğu görülmektedir. Bazı eserlerde Arap harfleri ile Latin harflerinin eşleniklik tablosu da hazırdır (ILT 1612; RGT 1630; SL 1643; PGT 1794) ve sistemli olarak eşlenmiş diğer metin oluşturulur. Bazı eserlerde ise doğrudan Latin harfleri ile yazıya geçirilmiş (ON 1527; TRC 1544; HPT 1575; TG 1581; DDLT 1641; CFT 1672; BGD 1781; GT 1789) bu yüzden de grafik eşleme olmadan nispeten fonetiğe dayalı daha serbest formların kullanıldığı (çok şekilli yazımlar bazen tutarsızlıklar doğursa da) görülür. Her iki yazı sistemi de konuşma dilinin yazıya geçirilmesi uygulamasına bağlı kalarak ortografik sınırlarda kalır. İlkinde hece, gramer etkisi diğerinde sözlü dilin etkisi önde görünmektedir.

Yukarıda andığımız çerçeve ilkeler dâhilinde ÇYM'lerin yazım şekline ait özellikleri incelenmiştir. Öncelikle eserlerde kullanılan harflerin seslik değerleri bir tabloda gösterilmiştir. Ardından bitişik yazıya bağlı sesletim özellikleri başlığı altında bitişik yazılan niteleyici sözcük ve yapılar, edat ve bağlaçlar, ek fiil ve yardımcı fiiller, soru eki ve anlamca kaynaşmış yapılar ele alınmış devamında ayrı yazılmış örnekler sesletim bakımından incelenmiştir. Aynı eserde aynı kavrama işaret etmek üzere farklı yazılmış örnekler biçimsel seslik özellikler ve nöbetleşme alt başlığı ile incelenmiş ve yanlış yazımdan kaynaklı örnekler de sesletim açısından ele alınmışlardır. Böylece anılan dönemdeki Türkçenin sesletim özellikleri, ilgili eserlerden elde edilen yazım şekline dair veriler bağlamında betimlenmeye çalışılmıştır.

1. Eserlerin dili ve ses değerleri

İncelediğimiz metinlerde açıklama bölümleri Latince, İtalyanca ve Fransızca ile yapılmıştır. Latin harfleri kullanılan metinlerin dilsel dağılımında Latince olanlar arasında TRC / 1544 - Georgiyevitz, TG / 1581 - Crisisus (Grekçe ve Latince), ILT / 1612 - Megiser, SL / 1643 - Maggio, CFT / 1672 - Harsany; İtalyanca olanlar arasında ON / 1527 -Valentiano, DDLT / 1641 - Molino, BGD / 1781 - Pianzola (Latince ve İtalyanca), PGT / 1794 - Carbognano; Fransızca ve Latince birlikte olanlar HPT / 1575 - Postel, RGT / 1630 - Du Ryer, GT / 1789 - Preindl bulunmaktadır.

Türkçenin seslerini tarifte Latin harfleri ortak kullanılsa da yeni bir dilin ses aralıklarını tarif ederken yazarın kendi anadiline ve ses malzemesine yaslanması gayet doğaldır. Rocchi, L. (2015), bu durumu Preindl özelinde “Türkçe kelimeleri yazmak için sadece Latin alfabesini kullanır (Bu nedenle metni

³ Heselwood, B. (2013) fonetik transkripsiyonu ele aldığı çalışmasında yazıyı gösteren notasyonun imlâ için karakterlerin (Sözcük ve gramere ait değerleri göstermede kullanılır.) transkripsiyon içinse sembollerin (Sesletimin analizini göstermek için kullanılır.) kullanılarak gerçekleştirildiğini şematize etmiştir (s. 10, şekil 1.2). İlgili ayrıma göre birincide alfabetik hece sisteminin diğerinde ise telaffuzun esas alındığı söylenebilir. ÇYM'ler bağlamında 16. yy.a ait başlangıç eserlerinde sesletimin 18. yy. eserlerinde standartlaşmaya bağlı olarak yazı dilinin öncelikleri etkili olmuştur denilebilir.

klasik bir transkripsiyon metnidir.) ancak Fransızca ve Almanca yazım kurallarını karıştırır.” (s. 266) şeklindeki tespit etmektedir. Bu bakımdan çeviri yazı metinlerinde referans noktası olan Latin harflerinin Türkçe ses değerleri ile denkleştirilmesi gereklidir. Bu halde karşılaştırma yapabilmek ve harf / ses aralıklarını daha sarîh gösterebilmek bakımından eşleşmeler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çeviri yazı metinlerinde kullanılan Latin alfabesi tablosu

Yazım	Ses	IPA Karakteri
a	a	[a]
æ	ä	[æ]
b	b	[b]
c ~ g ~ ġ ~ z ~ gi ~ gf ~ gs ~ gz ~ dfch	c	[dʒ]
c ~ ć ~ č ~ z ~ cc ~ ch ~ c ⁱ ~ cs ~ cf ~ cz ~ ts ~ t ^f ~ tz ~ zh ~ tfch	ç	[tʃ]
d ~ t	d	[d]
e ~ ε	e	[e], [ɛ]
f ~ ph	f	[f]
g ~ gc ~ gh ~ g ⁱ ~ gi ~ gk ~ gy ~ gÿ ~ ghi	g	[ʒ]
gh	ğ (ğ)	[ɣ]
h ~ ch ~ hh ~ chh	h (h)	[h]
e ~ i ~ y	ı	[i]
i ~ j ~ y	i	[i]
-	j	[ʒ]
c ~ c ~ k ~ k ⁱ ~ ch ~ ck ~ ki ~ kk ~ ckh	k	[c]
c ~ ch ~ q	ķ	[k]
l	l	[l], [ɫ]
m ~ mm	m	[m]
n	n	[n]
ng ~ ngh	ŋ	[ŋ]
ny	ɲ	[ɲ]
o	o	[o], [ɔ]
io ~ ö	ö	[œ]
p	p	[p]
r	r	[r]
s ~ f ~ β ~ t ^f ~ ts	s	[s]
š ~ ś ~ s ~ s ⁱ ~ f ~ ch - fc ~ sc ~ ss ~ ff ~ sz ~ fch	ş	[ʃ]
t ~ th	t	[t]
u	u	[u], [ʊ]
iu ~ ü	ü	[y]
u ~ v	v	[v]
j ~ i ~ y	y	[j]
s ~ f ~ z ~ sz ~ zs	z	[z]

x	ks	[ks]
q	k (h)	[q]
w	v	[w]

İncelemeye konu edilen metinlerde görülen yazım özelliklerine göre harf / ses eşlemeleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablonun son sütununda ilgili sesin IPA kartında yer alan gösterimlerine de yer verilmiştir. İlgili eşlemelerde kesin sınırlar ve ölçütler bulunmaz. Her bir eser bağlamında eşlenikler tablosunda değişimler bulunacağı hususunun göz önünde bulundurulması gerektiği söylenmelidir.

Tablo 1’e göre harf / ses eşlemelerinde ünlüler bakımından 5 ünlüye {a, e, i, o, u} dayanan setin etkisi görülmektedir. Ünlü setinde bulunmayan {ı, ö, ü} seslerini karşılamak için diğer ünlülerden daha fazla yararlanılmıştır. ÇYM’lerde ilgili ünlüleri karşılamak üzere ikili ünlüler de (kayan ünlü, diftong) < ia, ie, io, iu, ye, oe, oi, ou, ue> kullanılmıştır: *honkiar* “hünkâr”, *aliech* “aleyh”, *gyendi* “kendi”, *giege* “gece”, *ziolmech* “çömlek”, *ogius* “öküz”, *gois* “göz”, *bou* “bu”, *khuele* “köle” vb. Ara bir ünlü veya alt sesbirimi işaret ettiği şeklinde yorumlanabilen ikili ünlü bulunan yazımlar, sesletimdeki ara formları yansıtan bir özellik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gerek ses olayları gerekse de kullanıcıya bağlı nedenlerle sesletime ait özelliklerin yansıtılması maksadıyla kullanılan ikiz ünlüler <aa, ee, uu> bulunur: *taari* “tanrı”, *beeg* “bey”, *chuuli* “köylü” vb.

Tablo 1’e göre ünsüzler bakımından /k/ ve /g/ ünsüzlerinin art ve ön ünlülü sesletimlerine bağlı olarak daha fazla ses değişkenine sahip olduğu görülmektedir: Ön ünlülü kullanımı göstermek üzere /k/ için <c ~ c̣ ~ k ~ ki ~ ch ~ ck ~ ki ~ kk ~ ckh> ve /g/ için <g ~ gc ~ gh ~ gi ~ gi ~ gk ~ gy ~ gỵ ~ ghi> harf ve harf bileşikleri kullanılmıştır. Art ünlülü kullanımı göstermek üzere sırasıyla <c ~ ch ~ q> ve <gh> harf ve harf bileşiklerinin kullanıldığı görülmektedir. Harf ve ses eşlemesinde kendisini temsil etmek üzere <b, l, m, n, p, r, t> harfleri ilgili sesi karşılamak üzere kullanılmıştır. Harf / ses eşlemelerinde ünsüzler bakımından /ç/ sesi için <c ~ c̣ ~ ç ~ z ~ cc ~ ch ~ ci ~ cs ~ cf ~ cz ~ ts ~ ṭf ~ tz ~ zh ~ tfch> şeklinde olmak üzere 15 harf veya harf bileşiği kullanılmıştır. Sırasıyla /ş/, /k/, /g/ ünsüzleri için kullanılan karakterlerin diğer ünsüzlere göre sayıca fazla olduğu görülmektedir.

2. Yazım şekline bağlı sesletim özellikleri

ÇYM’lerde sıklıkla rastladığımız bir özellik, aynı kavrama işaret eden sözcüklerin aynı metinde birden fazla şekilde yazılmasıdır. Bu durum, bazen kaydedici ya da musahhihten kaynaklanan sebeplere bağlansa da sesletim ve yazım arasındaki ilişkiden de kaynaklanıyor olabilir. Standart bir yazımın olmaması, bazen ihmal edilebilen hususiyetler, sonradan yazıya geçirilenle o anda yazılan arasındaki doğal farklar, konuşma temposundaki değişimler, iletinin değeri, bilgi yapısına bağlı değişimler, doğrudan sesle ilgili farklılıklar, ulamalar vb. bu çok katmanlı yazımın nedenleri arasında sayılabilir. Sayılan nedenlerden hangisinin ağır bastığı çok yönlü bir araştırmayı gerektirir. Bu makalede ÇYM’ler açısından yazımda görülen çok katmanlılık, konuşma dilinin yazıma etkisi bağlamında ele alınmıştır.

2.1. Bitişik yazıma bağlı sesletim özellikleri

ÇYM’lerde bitişik yazılan kelime ve eklerin çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bu durum, sesletim ve yazım arasındaki ilişkiyi gösteren bir özelliktir. Standart yazım özelliklerinin zamanla geliştiği göz önünde bulundurulduğunda sesletime uygun yazma ihtiyacı bitişik yazımla giderilmiş olmalıdır. Bitişik yazılan örnekler arasında niteleyici sözcükler, isim, sıfat tamlamaları, sayı grupları, edatlar,

soru ekleri, ek fiil ve yardımcı fiillerin ve anlamsal kaynaşmayı gösteren sözcük gruplarının n sırada olduğu görülmektedir.

Örnekler, incelenen metinlerdeki söz varlığının önemli bir kısmını yansıtmaktadır. Ancak 16. yy. için söz varlığının diğer dönemlere göre daha az olması örneklerin dağılımlında etkili olmuştur. 17. yy.a ait eserlerde niteleyiciler daha fazla bitişik yazılmışken 18. yy.da edatlar daha fazla bitişik yazılmış görülmektedir. Karşılaştırıldığında birinci durumda sözlü dil, konuşma dili; diğerinde yazılı dil öncelikli görülmüştür. Bu durum, konuşma dilinden yazı diline geçişin ve yazı dili standartlaşmasının bir yansıması olarak da kabul edilebilir.

İlgili yüzyıllara ait eğik yazıyla verilen örneklerin yanında parantez içinde ayrı yazılmış günümüzdeki kullanım şekli, sıklığı, eserin adı, tarihi ve sayfa sayısı da gösterilmiştir. Örneklerde artan sırada eser yılı ve alfabetik örnek sıralaması yapılmıştır. nller için V (vokal), ünsüzler için K (konsonant) kısaltmaları kullanılmış, sözcük || simgesi içinde ve sözcük sonu **.X**, sözcük başı ise **X**. şeklinde gösterilmiştir.

2.1.1. Bitişik yazılan niteleyici sözcük ve yapılar

YM’lerde bitişik yazılan niteleyici sözcükler genellikle sıfat tamlamaları şeklinde dir. Özellikle 17. yy.da ve daha az olmak üzere 18.yy.da görülür. Sıklık bakımından *her, en, iyi, bu, o* sıfatları ve *ehl – i* tamlananı kendisinden sonra gelen sözcüğe bitişik yazılmıştır. İlgili sıfatlar genellikle derece, işaret vb. anlam ilgileri kurmaktadır. Konuşma dilinde niteleyici sözcüklerin kendinden sonraki sözcüğe yaklaştırılarak sesletilmesi yazımda da benzer bir tercihi yansıtmış olmalıdır.

16. yy.

chrichbir (kırk bir) [1] ON/1527. I

chrichvz (kırk üç) [1] ON/1527. I

17. yy.

echlisuneti (ehl-i sünnet) [1] ILT/1612

egriottur (eğri ottur) [1] ILT/1612 (a/125)

evifini (ev issi) “ev sahibi” [1] ILT/1612 (a/156)

herchinase (her kimse) [1] ILT/1612 (a/054)

herdaim (her daim) [1] ILT/1612 (a/050)

herkhischi (her kişi) [1] ILT/1612 (a/057)

herkim (her kim) [1] ILT/1612 (a/077)

herne (her ne) [2] ILT/1612 (a/016)

hernere (her nere) [1] ILT/1612 (a/102)

herneste (her nesne) [1] ILT/1612 (a/066)

eigiami (iyi cami) [1] DDLT/1641

eifultan (iyi sultan) [1] DDLT/1641

agasamoglanlar (acem oğlanı) [1] CFT/1672 (b7/168)

atmejdana (at meydanı) [1] CFT/1672 (b6/138)

bazikişiler (bazı kişiiler) [1] CFT/1672 (b8/427)

berberbaşi (berber başi) [1] CFT/1672 (b7/297)

birdacha (bir daha) [1] ILT/1612 (a/209)

bukadar (bu kadar) [16] CFT/1672 (b1/020, b2/031, b2/043, b3/055, b4/074, b5/100, b6/142, b7/170, b7/196, b7/211, b7/215, b7/340, b7/346, b8/366, b8/421, b8/490)
büzeman (bu zaman) [1] CFT/1672 (b2/034)
dilβahibi (dil sahibi) [1] CFT/1672 (b5/090)
dortjuz (dört yüz) [1] CFT/1672 (b7/238)
ehliβefat (ehli fesat) [1] CFT/1672 (b8/372)
ehliilm (ehli ilim) [1] CFT/1672 (b8/405)
ehliürz (ehli ırz) [1] CFT/1672 (b7/342)
elcsibeg (elçi bey) [1] CFT/1672 (b7/338)
elβözi (el sözü) [1] CFT/1672 (b7/249)
enbas (en baş) [1] CFT/1672 (b6/142)
enβonra (en sonra) [1] CFT/1672 (b1/008)
hergiün (her gün) [1] CFT/1672 (b6/143)
herjerde (her yerde) [1] CFT/1672 (b3/055)
herkiβile (her kişi ile) [1] CFT/1672 (b2/043)
herfej (her şey) [1] CFT/1672 (b7/254)
hervakte (her vakit) [1] CFT/1672 (b6/144)
herzaman (her zaman) [1] CFT/1672 (b6/112)
herzeman (her zaman) [3] CFT/1672 (b4/060, b6/114, b6/141)
herβene (her sene) [1] CFT/1672 (b7/281)
nehadar (ne kadar) [1] CFT/1672 (b8/421)
neβekil (ne şekil) [1] CFT/1672 (b8/405)
ogünde (o günde) [1] CFT/1672 (b7/249)
okaldar (o kadar) [1] CFT/1672 (b7/238)
oldemde (o dem) [1] CFT/1672 (b7/341)
olkifi (o kişi) [1] CFT/1672 (b7/347)
olβahat (o saat) [1] CFT/1672 (b3/045)
pekhazi (pek hazı) 1] CFT/1672 (b4/061)
peklazumdurki (pek lazımdır ki) [1] CFT/1672 (b5/091)
serbetçifibafi (şerbetçi başı) [1] CFT/1672 (b7/297)
solkadar (şu kadar) [3] CFT/1672 (b2/035, b2/035, b5/086)
fausbafa (çavuş paşa) [1] CFT/1672 (b5/095)
terzi(a)bafi (terzi başı) [1] CFT/1672 (b7/297)
ucsbasli (üç başlı) [1] CFT/1672 (b6/139)

18. yy.

enbüyük (en büyük) [1] BGD/1781 (57)
enejifini (en iyisini) [1] BGD/1781 (78)
hernek'i (her ne ki) [1] BGD/1781 (v/4)
nékadar (ne kadar) [5] BGD/1781 (57, 86(3), 91)
ondokúzdur (on dokuz) [1] BGD/1781 (97)
öjlejérge (öyle yere) [1] BGD/1781 (52)
hepbirdur (hep birdir) [1] GT/1789 (120)
herbirine (her biri) [1] GT/1789 (168)
olvakt (o vakit) [1] PGT/1794 (710)
ölzaman (o zaman) [1] PGT/1794 702

Ses özellikleri bakımından iki sözcüğün birleştiği eklemlerde durum şöyledir:

|.K + K.| /r – {k(4), n(4), d(2), s(2), z(2), b, j, g, v}/

/l – {s(3), k(3), d, v, z}/

/n – {b(2), d, s}/

/ç – k – p – r – s – {b}ve /k – l/, /t – m/, /t – j/, /y – g/, /y – s/

Bu türden birleşmede ilk sözcüğün sonunda daha sık görülen {l, n, r} ünsüzlerinin ortak özelliği {t, d} sesleri ile beraber dişsil ünsüz kategorisinde yer almalarıdır (Özsoy, 2006, s. 33). İkinci sözcüğün başında yer alan ünsüz seti arasında görülen {d, s, z, n} ünsüzleri ise çıkış yeri bakımından {l, n, r} ünsüzleri ile beraber diş eti ünsüzleri arasında görülür (Aksan, 2003, s. 36). Bu ünsüzlerin sesletiminde ses telleri de titreşir. Demircan (2015), “Bir ünsüz gibi çıkıp da bir ünlü gibi görev yapan /l, m, n, r/ gibi seslere *yarı – ünsüz* dense yeridir.” (s. 25) diyerek ilgili ünsüzlerin işlevine vurgu yapmıştır. Bu işlevin kendinden sonraki ünlüyü sesletmede hazırlık sağlayacağı görülmektedir. Böylece sesletim bakımından dil ucunun üst diş etine değdiği yerde oluşan ve çıkış yeri yakın iki ünsüzün (alveolar - dişyuvasıl ünsüzler) aralıksız kullanıldığı tasavvur edilebilir.

Ötümsüz {p, ç, t, k} ünsüzlerinin sonda bulunması ve kendinden sonra gelen ünsüzü benzetmesi Türkçe için tipik bir özelliktir. Örneklerde ötümsüz sert ünsüzlerden sonra genellikle çift dudak /b/ ötümlü ünsüzü gelmiştir. Bu ünsüzlerin ortak özelliği {c, d, g} ünsüzleri ile beraber çıkış biçimi bakımından süresiz olmalarıdır. Demircan (1981), sesleme ile ilgili makalesinde ünsüz benzeşmeleri başlığı altında “(...) benzeşme seslemeden sesleme geçişteki kısıtlamalar gereği, ayırıcı özelliklerin uyuşması, bir anlamda düzenlenmesidir. Bu bağlamda yavaş ve hızlı sesletim arasında bir ayırım gözetmek yerinde olacaktır.”(s. 52) demektedir. Konuşma diline özgü hızlı sesletmeler bu türden bitişik yazılmış örnekleri doğuran nedenler arasında sayılabilir. Sesletimlerde kısıtlamaların azaltılması veya sesletimin lehine düzenlenmesi beklendiğinden çıkış yeri yakın iki ünsüzün aralıksız kullanımı da bu bağlamda anlaşılır olmaktadır.

|.V + K.| /i – {s (3), b (3), c, k}/

/e – {h, j, s, k}/

/o – {g, k}/

/u – k/, /ü – z/

Sonda bulunan ünlü genellikle {i, e, o} ve eklemlendiği ünsüzler genellikle {b, k, s} şeklindedir. Ortak özellikler tesis etmekten uzak bir dağılım göstermektedirler. Ancak bir tasnif biçimi bu zorluk hakkında bilgi verebilir. “Chomsky – Halle (1968) çıkış yeri ayrımlarını şöyle saptamıştır. Ağız tavanını, *dişseti / damak* arasından ikiye bölen ön özelliğine göre ünsüzlerin ayırımında ön özelliği görülmeyen ünsüzler şu şekildedir: {r, c, y, ş, j, k, g, ğ, h}” (Demircan, 2015, s. 33). İlgili örnekler bağlamında genellikle {i ve e} ön ünlülerinin ardından gelen ilgili ünsüzlerin damakta sesletildiği görülmektedir.

Daha az sayıda olmak üzere |.V + K.| i – {i(2), o} ve |.K + V.| /k – u/, /m- o/, /n- e/, /v- i/ dizilimleri de görülmektedir. Birincisi iki aynı ünlünün sesletimini yansıtır ki bu *ehlilm*, *ehlirz* örneklerinde gösterilmeyen gırtlaksız ayın sesinin /ç/ etkisi hesaba katılmalıdır. Bu bakımdan |.V + K.| dizilimine daha uygun olan bu türden kalıplaşmış örneklerde ünlünün uzadığı söylenebilir. Dizilim bakımından ulamayı sağlayan |.K + V.| grubunda sınırlı sayıda örnek görülmektedir. Bunun sebebini sözcüksel bağlamda ele almak daha açıklayıcıdır. Banguoğlu (1974), belirtme öbeklerinde vurguyu değerlendirirken “Belirtme öbeklerinde vurgulu hece hemen daima belirtenin vurgulu hecesidir.” (s. 119) tespitinde bulunur. Buna göre dizilimlerde birinci ögenin yani niteleyicinin son hecesinde biriken vurguyu azaltarak ikinci ögeye yani nitelenene yaklaştırılması seslik unsurlara göre daha belirleyici görünmektedir.

2.1.2. Bitişik yazılan edat ve bağlaçlar

ÇYM’lerde bitişik yazılan başta edatlar ve daha az olmak üzere bağlaçlar görülmektedir. Bitişik yazılmış örnekler, metinlerdeki sözcük sayısına bağlı olarak, 17. ve 18. yy.da 16.yy.dan daha fazla kullanılmıştır. Sıklık bakımından genellikle *ile*, *için*, *dek* edatlarının kendinden önce gelen sözcüğe bitişik yazıldığı görülmektedir. İlgili edatlar birliktelik, sınır, neden vb. anlam ilgileri kurmaktadır. Konuşma dilinde sesletimin genellikle bağlı sözcükle olduğu edatların yazımda da bu özelliği yansıtmak üzere bitişik yazıldığı görülmektedir.

16. yy.

rhuchile (ruh ile) [1] TG/1581 (7/ah)
anunile (onun ile) [1] TG/1581 (4/ah)
anunontzin (onun için) [1] TG/1581 (7/ah)
atemlerile (âdemler ile) [1] TG/1581 (5/ah)
bilimegitzin (bilmek için) [1] TG/1581 (3/ah)
elmile (ilim ile) [1] TG/1581 (5/ah)
keltigitzun (geldiği için) [1] TG/1581 (9/ah)
olthugutzin (olduğu için) [1] TG/1581 (1/ah)
tzurmile (cürüm ile)[1] TG/1581 (10/ah)

17. yy.

hadissatile (hadisat ile) [1] ILT/1612 (a/067)
iaramasile (yaramaz ile) [1] ILT/1612 (a/218)
lutfile (lütuf ile) [2] ILT/1612 (a/182)
oldurkhi (odur ki) [1] ILT/1612 (a/031)
zamanedeh (zamana dek) [2] RGT/1630 (95, 95)
andanoturi (ondan ötürü) [1] CFT/1672 (b8/425)
dimiβki (demiş ki) [1] CFT/1672 (b6/124)
dinβziken (dinsiz iken) [1] CFT/1672 (b8/369)
edebile (edep ile) [1] CFT/1672 (b8/370)
emriile (emri ile) [2] CFT/1672 (b7/210, b8/442)
gyöziile (gözü ile)[1] CFT/1672 (b8/405)
haftaiadak (haftaya dek) [1] CFT/1672 (b8/427)
hafile (haz ile) [1] CFT/1672 (b7/175)

hoslugiile (hoşluk ile) [1] CFT/1672 (b3/053)
ialanile (yalan ile) [1] CFT/1672 (b7/341)
igsazetile (icazet ile) [1] CFT/1672 (b5/108)
kaldiringsedek (kaldırınca dek) [1] CFT/1672 (b5/086)
kilitfile (kılıç ile) [1] CFT/1672 (b3/053)
kifile (kişi ile) [2] CFT/1672 (b5/102, b8/369)
kulagile (kulak ile) [1] CFT/1672 (b8/405)
lefile (leş ile) [1] CFT/1672 (b8/426)
mertebeile (mertebe ile) [1] CFT/1672 (b7/338)
mugsizatile (mucizat ile) [1] CFT/1672 (b8/442)
neitzun (niçin < ne + için) [1] CFT/1672 (b1/020)
nenungibi (ne(nun) gibi) [1] CFT/1672 (b1/007)
ockile (ok ile) [1] ILT/1612 (a/097)
ondaiken (onda iken) [1] BGD/1781 (82)
oşmanliile (Osmanlı ile) [2] CFT/1672 (b7/154, b7/216)
perdaile (perde ile) [1] CFT/1672 (b6/141)
symdiiedek (şimdiye dek) [3] CFT/1672 (b5/082, b7/171, b8/472)
ulefeile (ulufe ile) [1] CFT/1672 (b7/235)
şabahadak (sabaha dek) [1] CFT/1672 (b8/408)

18. yy.

cekilingedek (ekilinceye dek) [1] BGD/1781 (90)
chaftailen (hasta ilen) [1] BGD/1781 (97)
damlasuilan (damlası ilen) [1] BGD/1781 (66)
denizedek (denize dek) [1] BGD/1781 (93)
edrinejedek (Edirne'ye dek) [1] BGD/1781 (106)
efpablerinizile (esbaplarımız ile) [1] BGD/1781 (109)
giereigibi (gereği gibi) [1] BGD/1781 (95, v/34)
giinedek (giine dek) [1] BGD/1781 (52)
jaramazlarilen (yaramazlar ilen) [1] BGD/1781 (66)
jaziilen (yazı ilen) [1] BGD/1781 (v/4)
joghifa (yok ise) [1] BGD/1781 (64)
kalemile (kalem ile) [1] BGD/1781 (96)
kağhydlarilen (kağıtlar ilen) [1] BGD/1781 (90)
kolajlighile (kolaylık ile) [1] BGD/1781 (93)
marifetiilen (marifeti ilen) [1] BGD/1781 (53)
menzilile (menzil ile) [1] BGD/1781 (53)
ojleife (yle ise) [1] BGD/1781 (96)
pilafile (pılav ile) [1] BGD/1781 (109)
rahatile (rahat ile) [1] BGD/1781 (67)
şaghlygioklarile (sağlıcaklar ile) [1] BGD/1781 17
şahattadak (saata dek) [1] BGD/1781 (85)
şangiilan (sancı ilen) [1] BGD/1781 (97)
şefaille (sefa ile) [1] BGD/1781 (111)
şeghirlereile (beygırlere ile) [1] GT/1789 (116)
innayetiile (inayeti ile) [1] GT/1789 (120)

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
 Osmanağa Mahallesi, Mürver ieği Sokak, No:14/8
 Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
 e-posta: editor@rumelide.com
 tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
 Osmanağa Mahallesi, Mürver ieği Sokak, No:14/8
 Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
 e-mail: editor@rumelide.com,
 phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

*iradeti*le (iradet ile) [1] GT/1789 (163)
*kolay*ile (kolay ile) [1] GT/1789 (164)
*stambol*adek (İstanbul'a dek) [1] GT/1789 (118)
*varınd*fchedek (varıncaya dek) [2] GT/1789 (116, 119)
*chatrn*ıciüün (hatırın için) [1] PGT/1794 (700)
*ederler*kien (ederler iken) [1] PGT/1794 (701)
sebebi ile (sebeup ile) [1] PGT/1794 (714)
*senini*ciüün (senin için) [1] PGT/1794 (700)

Ses özellikleri bakımından iki sözcüğün birleştiği eklemlerde durum şöyledir:

|.K + V.| /r (5), t (5), s (4), g (4), n (4), m (3), f (2), k (2), ğ (2), z (2), b, c, h, l, y {i} /g- u/, /n- o/, /c- e/

Edatların ilk ünlüsü /i/ düz dar ünlüsüdür. Bu bakımdan ilk sözcük sonunda vurgu ve hece doruğundan kaynaklanan çevresel şartlar ulamayı kolaylaştırmaktadır. Çok sayıda örneğin bu grupta görünmesi bu temel bağıntının gereği olmalıdır. Edatlar, eklendiği sözcüğün son hecesindeki vurguyu azaltabilir *senin † ile † ≠ seninile †* ki böylece hece doruk sayısı da azalır. Bu duruma bağlı olarak edatın baştaki ünlüsü düşürülebilir: *seninle*. Bu bağlamda edatların konuşma dilinde sesletim birliğine elverişli yapısal imkânlar sunduğu görülmektedir.

Ünsüzler sınıfı bakımından genellikle {r, t, s, g, n, m, f, k, ğ, z} ünsüzleri kullanılmıştır. Sesletim bakımından ünsüzlerin niteliği düz dar ünlüye bağlanma şartını yerine getirmeleridir. O halde ünsüz niteliği ikincil bir öneme sahiptir. Ayrıca sesletim yeri bakımından /i/ ünlüsü ile yakın bölgede oluşan dişyuvasıl {t, d, s, n, l, r} ünsüzlerinin {k, ğ} art damak ünsüzlerine göre daha sık birleşmesi de beklenebilir.

|.V + V.| /i (12), e (4), a (4){i}

İki /i/ düz – dar ünlüsünün art arda gelmesi sesletimde ünlü uzamasına veya ikinci ünlünün /y/ yarı ünlüsü ile nöbetleşmesine neden olabilir. Ünlülerin yazımda ikisinin de gösterilmesi sesletim – yazım bağlantısını işaret etmektedir. Örneklere göre {a, e} ünlüleri de eklem yerinde görünmektedir. Edatların Arap harfli imlada eklendiği sözcükle birlikte yazılmasından dolayı ilgili örneklerde bu kalıplaşmanın devamı niteliğinde Arap harfli yazımın etkisi söz konusu edilebilir.

|.V + K.| /e (7), a (4) {d}, /i - g/

|.K + K.| /s- k/, /r- k/, /n- g/

Ünlü – ünsüz birleşiminde geniş ünlüler {a, e} kendinden sonra gelen /d/ ötümlü dişyuvasıl ünsüzüne bağlanmıştır. Bu bağlanmada seslik özellikler ikinci plandadır. Ünsüzle başlayan tek bir edat bulunur: *dek*. Sözcüksel uyum, yazılıştta bu türden sessel birleşimleri doğurmuştur.

2.1.3. Bitişik yazılan ek- fiil ve yardımcı fiiller

ÇYM'lerde bitişik yazılan ek fiilli ve yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil yapıları görülmektedir. Bitişik yazılmış örneklerde i- ek fiili genellikle belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve şart ekleri biçiminde iken *et-*, *ol-*, *eyle-* yardımcı fiilleri daha sıklıkla kullanılmıştır. Bu türden bitişik yazılmış örnekler genellikle 17. ve 18. yy.da görülmektedir. Konuşma dilinde kalıplaşmış halde kullanılan bu

türden yapılar, sesletimin bu özelliğine uygun biçimde bitişik yazılmış olmalıdır. Seslik bakımdan ilgili fiillerin ilk sesi {e, o} ünlüleridir. Kendisinden önceki ünsüze ulama ile bağlanma imkânı verir ve vurguya azaltır veya yayar. Bu bakımdan hece doruğundaki azalma sesletimdeki birliğe elverişli imkân sağlar. Bu uygun özelliklerin birliği yazıma yansımıştır.

16. yy.

inanmaslariti (inanmazlar idi) [1] TG/1581 (4/ah)

17. yy.

gafilişem (gafil isem) [1] ILT/1612
gutscholakhi (güç ola ki) [1] ILT/1612 (a/076)
jarolfe (yar ol-) [1] ILT/1612 (a/190)
noscheder (nuş et-) [1] ILT/1612 (a/089)
pagkolaşin (pak ol-) [1] ILT/1612
şabuneder (zebun et-) [1] ILT/1612 (a/171)
dirigbuşurmaia (diri buyur-) [1] CFT/1672 (b5/099)
edaideim (eda et-) [1] CFT/1672 (b5/089)
etmemişlerişbe (etmemişler ise) [1] CFT/1672 (b5/108)
galibolanun (galip ol-) [1] CFT/1672 (b7/155)
kailolmazşben (kail olma-) [1] CFT/1672 (b3/055)
kiaşziderler (kıyas et-) [1] CFT/1672 (b8/427)
kiaşbeşleme (kıyas eyleme-) [1] CFT/1672 (b7/234)
kulolduklarına (kul ol-) [1] CFT/1672 (b7/155)
lazumolagsak (lazım ol-) [1] CFT/1672 (b1/015)
lutşfiyle (lütuf eyle-) [1] CFT/1672 (b1/011)
methedemeürüm (meth edeme-) [1] CFT/1672 (b8/369)
neolşba (ne ol-) [1] CFT/1672 (b5/110)
olinmişidüm (olunmuş idim) [1] CFT/1672 (b5/082)
teleşfolur (telef ol-) [1] CFT/1672 (b1/008)
şabridişi (sabır edici) [1] CFT/1672 (b5/090)
şoalideim (sual et-) [2] CFT/1672 (b1/005, b1/011)

18. yy.

aşietlşrola (aşıyetler ola) [1] BGD/1781 (88)
biliridim (bilir idim) [1] BGD/1781 (50)
çekmişolşidi (çekmiş ol-) [1] BGD/1781 (95)
şairola (hayır ola) [2] BGD/1781 (90(2))
şioşkola (çok ola) [1] BGD/1781 (77)
etmemişşidim [1] (etmemiş idim) BGD/1781 (86)
şielmedimişe (gelmedim ise) [1] BGD/1781 (77)
şieréşkidin (gerek idin) [2] BGD/1781 (84, 85)
şieréşkiye (gerek ise) [1] BGD/1781 (54)
şararetimidi (hararetim idi) [1] BGD/1781 (97)
işteridim (ister idim) [1] BGD/1781 (77)

jazmysıdim (yazmış idim) [1] BGD/1781 (v/3)
oldüife (oldu ise) [1] BGD/1781 111
razola (razi ol-) [1] BGD/1781 (107)
terlésédım (terslese idim) [1] BGD/1781 (99)
vurmúşola (vurmuş ol-) BGD/1781 (95)

2.1.4. Bitişik yazılan soru eki

ÇYM'lerde soru eki kendinden önceki sözcüğe bitişik yazılır ve ÇYM'lerde sesletimin ve yazımın iç içe geçtiği örnekler soru ekli yapılarda da görülmektedir. Ek yardımıyla soru yapımında vurgu, ekten önceki hecede yoğunlaşır. Soru ekinin ayrı yazılması bugünkü imlanın gereğidir. Bitişik yazılmış örneklerde konuşma dilinin hızının etkisinin yazıma yansdığı söylenebilir. Ayrıca Auer (1990), Türkçenin sözdizimsel kaymalarından birisi olarak {mI} soru ekinin (enklitik) konumundan⁴ yola çıkarak değerlendirme yapmaktadır (s. 286 - 287). Soru ekinin bitişik yazılmasının sadece sesletimi değil bilgi yapısına bağlı sözdizimsel bir özelliği de işaretlediği söylenebilir. Örnekler bağlamında iki durumun birlikte değerlendirilmesi yerinde görünmektedir.

16. yy.: 16. yy.da incelediğimiz eserlerde görülmez.

17. yy.

bulunurmi (bulunur mu) [2] CFT/1672 (b4/059, b4/074)
erkekmidür (erkek midir) [1] CFT/1672 (b8/426)
edermişin (eder misin) [1] CFT/1672 (b4/060)
giaurmişin (gâvur musun) [1] CFT/1672 (b1/004)
ejimişin (iyi misin) [1] CFT /1672 (b1/002)

18. yy.

bitmişmi (bitmiş mi) [1] BGD/1781 (86)
bulunurmy (bulunur mu) [1] BGD/1781 (107)
edermi (eder mi) [4] BGD/1781 (v/32(3), v/33)
guaourmi (gâvur mu) [1] GT/1789 112
hazyırmıdyr (hazır mıdır) [1] BGD/1781 (85)
hofchmi (hoş mu) [1] GT/1789 110
choşnütüfünüz (hoşnut musunuz) [1] BGD/1781 (111)
ejimidir (iyi midir) [1] BGD/1781 (87)

2.1.5. Bitişik yazılan anlamca kaynaşmış yapılar

ÇYM'lerde anlamsal birliği ve birlikte kullanımı yaygınlaşmış kimi yapıların sesletime uyararak bitişik yazıldığı görülmektedir. Bu yapılar arasında kısa emir yapıları *varget* yanında deyimlerin *birbaklaian*, *hberuuerur*, *kandukmecten* vb. kalıplaşarak sesletimi yazımda bitişikliği doğurmuş olmalıdır. Bazı

4 Auer (1990) ilgili değişimlerin gerçekleştiği yüklem sonrası konum için şu örnekler üzerinden tartışmayı yürütür: (37) bu firma seni tekrar işe alacak mı almayacak mı önemli // (38) İşte agbiim(in) bir dükkâni vardı zaten o da işliyor mu işlemiyor mu belli değildi çalışıp çalışmadığı // (39) bakıyor nasıl yaptıklarına iyi yapıyorlar mı nöbeti // (40) ya resmi mesmi benim hoşuma gitmedi mi şey yapmıyorum // (41) markları da bozdurdun mu bi(r) çuval Türk lirası geçiyor eline // (42) İsmail kahveye gitti mi sınırlı bir zaman içerisinde gidiyor geliyor // (43) elektrik kesildi mi oturursun alırsın tavlayı eline (s. 286 - 287).

durumlarda *onijolda*, *fcejalma* şeklinde bitişik yazılmış örneklerde kalem işlekliliğinin etkisi de söz konusu edilebilir.

16. yy.

varget (var git) [1] ON/1527. I

17. yy.

azfajar (az say- [1] CFT/1672 (b5/086)

hberuuerur (haber ver-) [1] ILT/1612

hişapagyelmez (hesaba gelmez) [1] CFT/1672 (b8/361)

kandukmeçten (kan dk-) [1] ILT/1612

birşaklaian (sır sakla-) [1] CFT/1672 (b5/083)

tekduzmazfe (tek durma-) [1] CFT/1672 (b5/084)

jangelur (yan gel-) [1] ILT/1612 (a/043)

18. yy.

onijolda (onu yolda) [1] CFT/1672 (b1/025)

fcejalma (şey alma-) [1] BGD/1781 (98)

2.2. Ayır yazıma bağlı sesletim özellikleri

YM'lerde konuşurun amacına, vurgusuna, iletişimin niteliğine, bağlama vb. bağlı olarak kimi yapıların sesletime uyarak ayrı yazıldığı görülmektedir. Bu yapılar arasında *her kieş*, *o birlere* rneğindeki gibi iki ayrı sözcük; *tşchikar maşfen*, *tezanda iz*, *kulunuz iz* rneklerindeki gibi fiil çekimli yapılarla kişi ekleri; *do laschur*, *ot manlia*, *jaik hadi*, *nişci anladıghyny* rneklerindeki gibi ilk heceyi diğerlerinden ayrı yazarak heceleyerek yazma şekilleri görülmektedir. İlgili örneklerin bitişik yazılanlarının yanında bu türden ayrı yazılan örneklerin de görülmesi muahhihe bağlanabilir. Aynı zamanda bu türden örneklerin yeni dil ğrenicisinin yazma alanındaki doğal çalışma denemeleri, sesletime ait özellikleri daha çok yansıtır olmalıdır. Standartların henüz oluşmadığı YM'lerde konuşma dilinin kişisel kullanıma dair sesletim özellikleri gösterdiği ayrı yazılmış örneklerden anlaşılabilir. Gülsevin (2013), seslik değişimlerin sadece değişen sesi ilgilendirmediğini değişime uğrayan sesin bulunduğu "evre şartı" ile ilgili olduğuna işaret etmektedir (s. 52). evre şartı sessel değişimin bağlam duyarlı olduğunu ve giderek sözcük, tümce, cümle düzeyine çıkarılabilecek bir ilginin bulunduğunu da göstermektedir. İlgili rnekler arasında yer alan *her kieş* > herkes, *o birlere* > br sözcüklerinin günümüzde bitişik yazılmaları sadece yazımı ilgilendiren bir değişimden ibaret olmayıp çevreye dair izler de taşımaktadır.

16. yy.: 16. yy.da incelediğimiz eserlerde görülmez.

17. yy.

tşchikar maşfen (ıkarmasın) [2] ILT/1612 (a/220, a/220)

do laschur (dolaşır) [1] ILT/1612 (a/163)

ot manlia (Osmanlı) [2] CFT/1672 (b1/015, b3/057)

ut schi (ç) [1] ILT/1612 (a/095)

jang fchagi (yanşak) [1] ILT/1612 (a/042)

jaik hadi (yaykadı) [1] ILT/1612 (a/204)

tezanda iz (tez andayız) “tez (vakitte) oradayız” [1] CFT/1672 (b4/059)

18.yy.

her kieś (herkes) [3] BGD/1781 (85, 89, v/33)

kulunuz iz (kulunuzuz) [1] BGD/1781 (57)

nifci anladyghyny (nişanla-) [1] BGD/1781 (86)

o birlere (öbürlere) [1] BGD/1781 (v/30)

tabi - ati` (tabiat) [1] PGT/1794 (704)

ülestir mislerdür (üleştirmişlerdir) [1] CFT/1672 (b3/051)

2.3. Aynı eserde farklı yazıma bağlı sesletim özellikleri

ÇYM’lerde aynı kavrama işaret etmek üzere kullanılan sözcüklerin yazımında kimi değişiklikler görülebilir. Bu değişikliklerin yansıdığı örnekleri Duman, M. (2008), seslilenmelerinde bir çeşitliliğin olduğu ve bu durumu bir karışıklık olarak nitelendirmenin doğru olmayacağı (s. 188) şeklinde değerlendirmiştir. Yazar, “Bunları, konuşma dilinin yarattığı çeşitlilik içinde, muhtemelen belli dil katmanlarında yaygınlık kazanmış, belli kullanım sıklığına ulaşmış telaffuz örnekleri” olarak ele almış ve makalesinde farklı yazılmış örnekler de yer vermiştir (s. 181 – 187). Duman, M. (2008), çok şekilli seslendirme ile ilgili görüşünü “Hiç olmazsa çalışmada standartlaşma sağlayacağız diye eserin dil özelliklerini kaybettiren bir tutumdan kaçınılması gerektiği anlayışını kazandırabilir.” (s. 188) şeklinde sürdürerek Türkçedeki meydana gelen fonetik gelişme ve değişimlerin (...) yazıya geçirilebileceği bu işleminse eskiden olduğu gibi yazıyı, konuşma telaffuzundan uzaklaşmaya götürecektir süreçten kurtarabileceğine işaret etmektedir (s. 188). Tulum, M. (2011) de “Bu tür çalışmalarda farklı malzemeler üzerinden elde edilmiş sonuçların birbiriyle çelişmesi, ya da aynı metin içinde birbirinden ayrı değerler gösteren örnekler üzerine yapılan yorumların çeşitlenmesi işte hep bir metnin örneklerinin sınırladığı dar alan içinde kalınmış olmanın kaçınılmazlığındandır. Bu tür çalışmalar hep birbirine atıfta bulunur, bu da ya kendi örnekleri üzerindeki değerlendirmeyi doğrulamak, ya da yine örneklerin ortaya koyduğu birbiriyle çelişen durumları açıklamak adına yapılır, çünkü karşılaşılan çelişkilerin yorumlanmasında güvenilir bir *canlı kılavuz*” (s. 60 - 61) olmamasına bağlayarak metinlerin doğal sınırlarına işaret etmektedir. Yazarların vurguladığı çok şekillilik ve çok katmanlılık incelediğimiz eserlerde de bulunmaktadır. Örneklerin değerlendirilmesinde “seslendirme çeşitliliği”ni göstermek üzere eş zamanlı ve art zamanlı ses değişimleri birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Biçimsel seslik özellikler ve nöbetleşme

Genellikle seslerin çıkış yeri dolayısıyla sesletimi bakımından yakın veya uygun uzaklıkta olanların yazımlarında çoklu yazım özelliği görülmektedir. Çoklu yazımın seslik temellerinin yanı sıra yazıma dair değişkeleri işaretlediği görüşünden hareketle biçimsel seslik özellikler başlığı altında gösterilmiştir. Demir, N. ve Yılmaz, E. (2011) tarafından hazırlanan “Türkçe Ses Bilgisi” adlı eserde ses olayları iki başlık altında değerlendirilmiştir. Ses olaylarının ikinci başlığında biçimsel ses bilgisine yer vermişler ve nöbetleşme ile ilgili özellikleri bu başlık altında incelemişlerdir (s. 106 - 127). İlgili nöbetleşme kavramını “**nöbetleşme** olarak alınan ses olayları (...) eklenmeye bağlı oldukları ve hem ses olayına uğramış hem de uğramamış biçimlerin dilde aynı anda kullanılıyor olması nedeniyle” (s.

107) tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Aynı eserde nöbetleşmenin geçici bir biçim olduğu “belli bir morfofonemik çevrede kullanılan sesin bir başka çevrede kullanılmayacağı” (s. 79) görüşünden hareketle, birbirini yerine geçen sesler için de nöbetleşme (alternasyon) kavramını kullanmışlardır. Tulum, M. (2010), Arap harflerinde hecelerin kalın – ince sıralarını gösteren ünsüz harflerin birbiri yerine geçerek kullanılmalarını nöbetleşme olarak değerlendirmiştir (s. 135). Nöbetleşmelerin yazım ve sesi ilgilendirdiği geçici bir değişke durumunu ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlgili bağlam gereği nöbetleşmeleri biçimsel seslik özellikler bağlamında ele almayı uygun gördük. Buna göre genellikle aşağıdaki gösterilen harf ve harf bileşikleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Ünsüz yazımında

b ~ p	<i>manβub ~ manβup, sarap ~ farab vb.</i>
c ~ k ~ kh	<i>cadar ~ kadar, khurth ~ kurth vb.</i>
ch ~h ~ kh	<i>chazinedür ~ hazine ~ khazine vb.</i>
d ~ t	<i>defter ~ tefter, dik'èn ~ tiken vb.</i>
s ~ sz	<i>stambol ~ sztambo, saltanet ~ szaltanet vb.</i>
s ~ z	<i>g'ef ~ g'ez, kyaf ~ kyaz vb.</i>
v ~ f	<i>efel ~ evel vb.</i>
g ~ ts	<i>gok ~ tschok vb.</i>
tsc ~ z	<i>tfchiplai ~ zhiplak vb.</i>
m ~ n	<i>domuz ~ donuz vb.</i>
g ~ k	<i>gauga ~ kauga, degeneg ~ degenek vb.</i>

Ünlü yazımında

a ~ e	<i>haber ~ heber, faida ~ faide vb.</i>
e ~ i	<i>hec ~ hic, senec' ~ sinec' vb.</i>
i ~ j	<i>vilaiet ~ vilajat, deria ~ derja vb.</i>
i ~ u	<i>rim ~ rum vb.</i>
o ~ u	<i>note ~ nuntk, sufra ~ sofra vb.</i>
ö ~ ü	<i>döfcek ~ düşek, doldur ~ doldür vb.</i>

Bu örneklerden başka çift yazılmış *diuuar ~ divar, dunnya ~ dunya, nijjet ~ niyet vb.* örneklerin yanında eklenen veya düşürülen sesler de farklı yazımı ortaya çıkarmıştır: *niçin ~ niçiün, kadafc ~ kardaş, gienie ~ gine, deil ~ dekil vb.* Bu tasnifte vurgu işaretleyicileri ile kullanılan *deli ~ deli, égier ~ egier, erken ~ erkén vb.* aynı sözcüklerin yazımları olarak görülebilir. Seslik özellikler bakımından düz dar ve yuvarlak ünlülü karışımların olduğu *ghairi ~ ghairü, huckhim ~ huikhum, gkendi ~ gkendu vb.* örnekleri de bulunmaktadır. Bazı örneklerde tek bir sestem fazlası değişmiş görünmektedir. Bu tür birden fazla değişim ayrı bir maddede gösterilmemiş, aynı maddede her durum verilmiştir. Bu çalışmada ilgili farklılaşmalar, ayrı kavrama işaret eden sesbirimsel karşıtlık olarak değil aynı kavrama / sözcüğe işaret eden ötümlülük, genizlilik, akıcılık vb. özelliklerden kaynaklanan üst sesbirimsel değişkeler şeklinde değerlendirilmiştir.

Metin sözcük sayısı sınırlı olduğundan 16. yy.da daha az ve 17. ve 18. yy.da daha çok görülen örnekler, standart yazım dışında bu türden çoklu yazımların sesletimin bir yansıması olduğu görüşünün

uzantılarıdır. Latin harfleri ile yazımda Arap harfli bir örnek yazımların etkisi görülmekle beraber sesletimin ihmal edilmemesi için bu türden değişikliklerin olması dil öğrencisi bakımından normal karşılanmalıdır. Dolayısıyla ilgili örnekler, kaydedici ya da müsahhah hatasından çok sesletimi yansıtmaya çabasının sistematik örnekleri olarak da görülmelidir.

Bu bölümde $i \sim j \sim y$; $s \sim \text{f} \sim \beta$; $ts \sim c$; $tsch \sim c$; $v \sim u$; $\text{ş} \sim \text{fc}$; aynı sesbirimi gösteren harf veya harf bileşikler olduğundan farklı kategoride yazımlar olarak ele alınmamıştır. Vurgu gösterilen yazımların görüldüğü örnekler de dâhil olmak üzere şekli farklılık gösteren harflerin olduğu örnekler büyük oranda tasniften çıkarılmıştır.

16. yy.

Başta ünlüler

$e \neq i$: *elgi* [1] HPT/1575 (33) ~ *iligi* [1] (33) “elçi”

Başta ünsüzler

$t \neq z$: *taim* [2] TG/1581 (3/ah, 7/ah) ~ *zaim* [1] (7/ah) “daim”

İçte ünlüler

$i \neq ü$: *tegiltir* [1] TG / 1581 (5/ah) ~ *tegiul* [2] (2/ah, 14/ah) “değil”

$i \neq s$: *chaillet* [1] TG/1581 (1/ah) ~ *chaslatler* [1] (1/ah) “haslet”

$e \neq i$: *hec* [1] HPT/1575 (27) ~ *hic* [1] (27) “hiç”

$e \neq i, i \neq u$: *gkeri* [2] TG/1581 (10/ah, 11/ah) ~ *gkiru* [1] (10/ah) “geri”

$o \neq ou \neq u$: *notcu* [1] TG/1581 (3/ah) ~ *noutcu* [1] (3/ah) ~ *nuntki* [1] (3/ah) “nutuk”

$o \neq u, g \neq t$: *tegioltur* [1] TG/1581 (3/ah) ~ *tegiu* [3] (2/ah, 3/ah, 3/ah) ~ *tegiul* [2] (14/ah, 2/ah) ~ *tetiltur* [1] (7/ah) “değil”

İçte ünsüzler

$ch \neq c$: *dochus* [2] ON/1527. I ~ *docus* [4] “dokuz”

$d \neq t$: *ebendi* [1] TG/1581 (3/ah) ~ *ebenti* [2] (11/ah, 3/ah) “ebedi”

$d \neq t$: *gkendu* [1] TG/1581 (1/ah) ~ *gkentu* [1] (10/ah) “kendi”

$g \neq k$: *ggendi* [2] TG/1581 (4/ah, 5/ah) ~ *gkendi* [5] (1/ah, 10/ah, 15/ah, 9/ah, 9/ah)

$s \neq si$: *irfatini* [1] TG/1581 (5/ah) ~ *irfiat* [2] (5/ah, 5/ah) “irşat”

$th \neq t, u \neq i$: *olthugutzin* [1] TG/1581 (1/ah) ~ *oltugutzun* [1] (7/ah) ~ *oltigitzi* [1] (5/ah)

Sonda ünlüler

$oi \neq o$: *tzoc* [5] TG/1581 (10/ah, 15/ah, 15/ah, 17/ah, 19/ah) ~ *tzoi* [1] (4/ah) “çok”

Sonda ünsüzler

$t \neq th$: *dort* [6] TRC/1544. I ~ *dorth* [4] “dört”

$k \neq ch$: *echamegumozı* [1] HPT/1575 ~ *ekmech* [1] “ekmek”

17. yy.**Başta ünlüler**

- a ≠ e: *almaslarle* [1] CFT/1672 (b5/102) ~ *elmaflar* [1] (b7/339) “elmas”
 e ≠ i: *edemezdiler* [1] CFT/1672 (b8/418) ~ *idemem* [2] (b4/077, b8/366) “etme-”
 e ≠ i: *ettirürler* [1] CFT/1672 (b8/421) ~ *ittirür* [1] (b7/253) “ettir-”

Başta ünsüzler

- c ≠ h: *criftian* [1] CFT/1672 (b8/472) ~ *hristian* [1] (b6/142) “hristiyan”
 c ≠ k: *curu* [1] ILT/1612 (a/165) ~ *kuru* [1] “kuru”
 c ≠ k ≠ kh: *kho* [1] ILT/1612 (a/184) ~ *ko* [1] ~ *cor* [1] (a/096) “koy-”
 ch ≠ h ≠ kh, e ≠ a: *chazinedür* [1] CFT/1672 (b7/156) ~ *hazine* [1] (b7/296) ~ *khazinebinden* [1] (b7/258) ~ *haßnadar* [1] (b7/296) “hazine”
 d ≠ t: *defterler* [1] CFT/1672 (b3/050) ~ *tefter* [1] (b3/049) “defter”
 g ≠ k: *gaugaşına* [1] CFT/1672 (b7/216) ~ *kaugagsi* [1] (b8/370) “kavga”
 g ≠ tsch: *giok* [1] ILT/1612 ~ *tschok* [1] (a/107) “çok”
 g ≠ gi ≠ gy: *giünde* [2] CFT/1672 (b1/023, b7/341) ~ *günde* [1] (b8/420) ~ *gyünde* [1] (b1/024) “gün”
 gs ≠ tz: *gergşek* [1] CFT/1672 (b1/004) ~ *gertzek* [1] (b5/110) “gerçek”
 s ≠ z: *zabrejle* [1] CFT/1672 (b4/059) ~ *şabrejle* [1] (b4/073) “sabret-”
 s ≠ sz: *saltanetün* [1] CFT/1672 (b7/145) ~ *szaltanet* [1] (b7/253) “saltanat”
 t ≠ th, k ≠ kh: *khurt* [1] ILT/1612 (a/164) ~ *khurth* [1] (a/162) ~ *kurth* [1] (a/162) “kurt”
 tsch ≠ zh: *şchiplai* [1] ILT/1612 ~ *zhiplak* [1] ILT/1612 (a/103) “çıplak”

İçte ünlüler

- a ≠ e: *haberler* [2] ILT/1612 (a/108) ~ *heberung* [1] (a/199) “haber”
 a ≠ e: *dufmani* [1] CFT/1672 (b8/387) ~ *dufmenlerdür* [1] (b7/216) “düşman”
 a ≠ e, b ≠ p: *saraptan* [1] CFT/1672 (b4/064) ~ *farabtan* [1] (b5/102) ~ *ferabile* [1] (b4/067) “şarap”
 a ≠ e: *daha* [1] CFT/1672 (b7/215) ~ *deha* [41] (b1/005, b1/014, b1/017, b1/020, b3/046, b4/059, b4/062, b4/062, b4/062, b4/064, b4/071, b4/074, b5/089, b5/092, b5/093, b5/093, b5/106, b5/106, b5/109, b5/111, b6/115, b6/122, b6/124, b6/130, b7/161, b7/166, b7/202, b7/202, b7/232, b7/233, b7/234, b7/235, b7/259, b7/338, b7/338, b8/370, b8/386, b8/401) “daha”
 a ≠ o, kh ≠ c, n ≠ m: *dakhuna* [1] ILT/1612 (a/031) ~ *documur* [1] (a/127) “dokun-”
 e ≠ i: *gienie* [1] CFT/1672 (b6/139) ~ *gine* [1] (b6/132) “gene”
 e ≠ i, c ≠ ck: *senecten* [1] ILT/1612 (a/216) ~ *sinecten* [1] (a/035) ~ *şineck* [1] (a/034) “sinek”
 e ≠ i: *kilecsle* [1] CFT/1672 (b7/155) ~ *kilicsle* [1] (b7/155) ~ *kilitsle* [1] (b7/155) “kılıç”
 i ≠ iu: *deghilsin* [1] SL/1643 ~ *deghiuldüm* [1] “değil”
 i ≠ iu: *deghilum* [1] DDLT/1641 ~ *deghiuldiler* [1] “değil”
 i ≠ j: *deime* [1] CFT/1672 (b7/340) ~ *dejmede* [1] (b5/112) “deyme”
 i ≠ j: *deriade* [1] CFT/1672 (b7/221) ~ *derjade* [1] (b7/252) “derya”
 i ≠ u: *rimlerün* [1] CFT/1672 (b8/387) ~ *rum* [7] (b7/164, b7/167, b7/167, b7/221, b7/223, b8/363, b8/433) “Rum”
 oi ≠ u: *sois* [1] ILT/1612 (a/040) ~ *fuşlerinde* [1] “söz”
 ö ≠ ü: *söjle* [1] CFT/1672 (b5/095) ~ *süjle* [1] (b4/066) ~ *szüjle* [1] (b1/023) ~ *şüjler* [1] (b8/387) “söyle-

- u ≠ i: *fichur* [1] ILT/1612 (a/013) ~ *fikhir* [1] “fikir”
 u ≠ ü: *buzbutün* [1] CFT/1672 (b7/227) ~ *bübütün* [1] (b7/296) “büsbütün”
 u ≠ ü: *doldurt* [1] CFT/1672 (b4/070) ~ *doldür* [1] (b4/067) “doldur-”

İçte ünsüzler

- c ≠ ts: *gercsi* [1] CFT/1672 (b8/386) ~ *gertfi* [3] (b2/041, b7/155, b7/235) “gerçi”
 c ≠ ts: *icfine* [1] CFT/1672 (b7/347) ~ *icfnde* [1] (b4/058) ~ *itfinde* [1] (b6/112) “iç”
 ch ≠ kh: *dachi* [104] CFT/1672 ~ *dakhi* [1] (b7/151) “dahi”
 ch ≠ kh ≠ k: *icki* [1] ILT/1612 (a/097) ~ *ikhi* [8] (a/029, a/138, a/155, a/182, a/193, a/197, a/206, a/209) ~ *iki* [1] “iki”
 cs ≠ gs: *nicfe* [1] CFT/1672 (b3/053) ~ *nicfie* [1] (b6/121) ~ *nigse* [1] (b1/009) “niçe”
 cs ≠ cz ≠ ts ≠ zs: *jenicferun* [1] CFT/1672 (b7/226) ~ *jeniczer* [1] (b3/049) ~ *jenitfer* [1] (b7/209) ~ *jenitzerler* [1] (b5/098) “yeniçeri”
 f ≠ v ≠ vv: *efel* [1] ILT/1612 ~ *evel* [2] (a/023, a/210) ~ *evuel* [1] (a/118) “evvel”
 g ≠ tsch: *gertigeklucten* [1] ILT/1612 ~ *gertfscheckluk* [1] (a/154) “gerçeklik”
 gn ≠ ng ≠ n: *degnişi* [1] ILT/1612 (a/191) ~ *dengis* [1] (a/095) ~ *denişfi* [1] (a/050) “deniz”
 i ≠ j: *gairilering* [1] ILT/1612 ~ *gajiri* [1] (a/001) “gayri”
 jj ≠ y: *nijjetünüz* [1] CFT/1672 (b2/032) ~ *niyetünüz* [1] (b5/081) “niyet”
 k ≠ t: *ekmegini* [1] CFT/1672 (b8/368) ~ *etmege* [1] (b8/361) “ekmek”
 m ≠ n: *domuz* [1] CFT/1672 (b4/062) ~ *donuz* [1] (b8/369) “domuz”
 nn ≠ n: *dunnyjai* [2] CFT/1672 (b2/035, b8/443) ~ *dunya* [1] (b4/077) “dünya”
 s ≠ sch, e ≠ a: *dusmes* [1] ILT/1612 (a/064) ~ *duschmas* [1] “düşme-”
 s ≠ sz: *ekfik* [2] CFT/1672 (b4/079, b6/123) ~ *ekfzikligi* [1] (b8/427) “eksik”
 s ≠ z: *hismetkiar* [1] CFT/1672 (b5/094) ~ *hizmetkiar* [1] (b3/048) “hizmet”
 sz ≠ s: *szaba* [1] CFT/1672 (b8/482) ~ *ßaba* [2] (b1/001, b8/408) ~ *ßabahadak* [1] (b8/408) “sabah”
 sz ≠ s: *stamboldan* [1] CFT/1672 (b3/057) ~ *sztambol* [2] (b7/341, b8/371) “İstanbul”
 ts ≠ cs: *hatsan* [1] CFT/1672 (b7/346) ~ *hacsan* [2] (b5/107, b8/401) “haçan”
 ts ≠ tz: *nemtfeje* [1] CFT/1672 (b1/012) ~ *nemtze* [8] (b1/006) ~ *nemtzerün* [1] (b4/069) “Nemçe”
 vv ≠ v: *diuarlerli* [1] ILT/1612 ~ *divar* [1] (a/109) “duvar”

Sonda ünlüler

- a ≠ e: *faidaßiz* [1] CFT/1672 (b8/490) ~ *faideßini* [1] (b7/224) “fayda”
 a ≠ e: *kalaleri* [1] CFT/1672 (b7/281) ~ *kalelerinde* [2] (b3/047, b3/051) “kale”
 i ≠ u: *dirileri* [1] ILT/1612 ~ *diru* [1] (a/187) “diri”
 i ≠ u: *dogrimi* [1] CFT/1672 (b8/401) ~ *dogrulik* [1] (b8/368) “doğru”
 i ≠ u: *ghairi* [1] SL/1643 ~ *ghairu* [1] “gayri”

Sonda ünsüzler

- b ≠ p: *manßub* [1] CFT/1672 (b7/226) ~ *manßup* [2] (b7/202, b7/249) “mensup”
 cs ≠ ts ≠ tz: *hics* [4] CFT/1672 ~ *hits* [54] (b1/014) ~ *hitz* [1] (b8/442) “hiç”
 cs ≠ ts: *icsmek* [1] CFT/1672 (b8/370) ~ *its* [1] (b7/253) “iç-”
 g ≠ k: *degeneg* [1] CFT/1672 (b7/210) ~ *degenek* [1] (b7/210) “değnek”
 g ≠ gh ≠ k: *emegh* [1] CFT/1672 (b8/490) ~ *emegi* [1] (b1/023) ~ *emek* [1] (b1/028) “emek”
 s ≠ z: *çauslarle* [1] CFT/1672 (b5/096) ~ *çfauz* [1] (b7/176) “casus”

s ≠ z: *ingliz* [3] CFT/1672 (b1/006, b6/122, b8/363) ~ *ingliβ* [1] (b1/014) “İngiliz”
18. yy.

Başta ünlüler

a ≠ e, h ≠ k: *handádyr* [1] BGD/1781 (89) ~ *kande* [1] 19 “kande”
 e ≠ i: *ejédir* [1] BGD/1781 (78) ~ *ejídir* [2] (86, 87) ~ *ejidir* [2] (89, 111) “iyi”

Başta ünsüzler

c ≠ k: *cadar* [1] BGD/1781 (82) ~ *kadar* [3] (77, 85, 99) “kadar”
 ch ≠ h: *chaber* [1] BGD/1781 (83) ~ *haberim* [1] (56) “haber”
 ch ≠ k: *chatolik* [1] BGD/1781 (v/30) ~ *katolik* [6] (v/4(5), v/31) “katolik”
 d ≠ dh ≠ t: *dhikendèn* [1] BGD/1781 (62) ~ *dikenleride* [1] (60) ~ *tikenli* [1] (58) “diken”
 gh ≠ k: *ghruş* [1] BGD/1781 (52) ~ *ghrúfe* [1] (82) ~ *kuruş* [2] (103(2)) “kuruş”

İte ünlüler

a ≠ u: *docunmuştur* [1] BGD/1781 (51) ~ *dokany'r* [2] (61, 68) “dokun-”
 ö ≠ ü: *döfjektéfy* [1] BGD/1781 (85) ~ *dúřekmi* [1] (63) “döşek”
 ö ≠ ü: *giöviergindir* [1] BGD/1781 (51) ~ *giüvergin* [1] (109) “güvercin”
 u ≠ o: *sufrají* [1] BGD/1781 (65) ~ *sofra* [1] (111) “sofra”
 u ≠ ü: *giöruştughumuz* [1] BGD/1781 (54) ~ *giöruşmeje* [1] (96) “görüş-”
 ü ≠ i: *içün* [1] BGD/1781 (v/31) ~ *için* [1] (v/4, v/31) ~ *iüün* [1] (56) “için”

İte ünsüzler

j ≠ n: *giöjüldèn* [1] BGD/1781 (90) ~ *giönülinü* [1] (50) ~ *giönümüzè* [1] (67) “gönül”
 s ≠ z: *giefmeje* [1] BGD/1781 (93) ~ *giezelim* [1] (93) “gez-”
 s ≠ z: *ismarladuk* [1] GT/1789 (122) ~ *izmarladuk* [1] (131) “ısmarla-”

Sonda ünsüzler

gh ≠ k: *ciógh* [1] BGD/1781 (57) ~ *~ čio* [1] (62) ~ *ciók* [2] (64, 83) “ok”
 d ≠ t: *vakyd* [2] BGD/1781 (v/32(2)) ~ *vakytte* [2] (54, 96) “vakit”
 s ≠ z: *kyafumde* [1] GT/1789 (129) ~ *kyazumuze* [1] (166) “kıyas”

Tablo 2: Nöbetleşen seslerin dağılımları

		Başta	İte	Sonda
16. yy.	Ünlüler	i ≠ e	i ≠ {e (2), u, ü} o ≠ {ou, u}	o ≠ oi
	Ünsüzler	t ≠ z	d ≠ t (2), g ≠ k, ch ≠ c, si ≠ s, t ≠ th	t ≠ th, k ≠ ch
17. yy.	Ünlüler	a ≠ e i ≠ {e (2)}	a ≠ e (4) a ≠ o i ≠ {e (3), iu (2), u (2)} u ≠ {ü (2), oi} ö ≠ ü	a ≠ e (2) i ≠ {u (3)}

	Ünsüzler	c ≠ {h, k(2), kh } g ≠ {k, tsc, gi, gy} s ≠ {z, sz} t ≠ {d, th} tsch ≠ zh gs ≠ tz ch ≠ h ≠ kh	c ≠ ts (2) ch ≠ kh (2) n ≠ {nn, m, ng, gn} s ≠ {s, z, sz (2), sch} ts ≠ {tz, cs} cs ≠ gs cs ≠ cz ≠ ts ≠ zs f ≠ v ≠ v g ≠ tsch jj ≠ y k ≠ t vv ≠ v	s ≠ z (2) b ≠ p cs ≠ ts ≠ tz cs ≠ ts g ≠ k g ≠ gh
18. yy.	Ünlüler	a ≠ e e ≠ i	u ≠ {ü, o, a} ü ≠ {ö(2), i}	-
	Ünsüzler	k ≠ {h, c, ch, gh } ch ≠ h d ≠ dh ≠ t	j ≠ n s ≠ z (2)	gh ≠ k d ≠ t s ≠ z

Tablo 2’de yüzyıllara göre nöbetleşen ünlü ve ünsüz ses varlığının dağılımı görülmektedir. Tablo 2’ye göre ünlülerde i ≠ e değişimi daha fazla örneğe sahiptir. İlgili değişim, fonolojik olabileceği gibi tamamen eşzamanlı bir sesletim farkını da işaretleyebilir. Buna göre *hec* ağızlarda bugün de kullanılırken, *hic* standart yazı ve konuşmayı temsil edebilir. Bu bakımdan bir nöbetleşme örneği sayılabilir. Seslik olarak aynı zamanda geniş ön ünlünün düz dar ünlüye gelişimi tarihsel değişim sırasına da uyar: **e** > **i** edgü^(ET) > eygü^(EAT) > eyü > iyü > iyi^(TT). Ancak tersi gelişme de görülür. **i** > **e** kiç-^(ET) > geç-^(TT). Örneklerden gerü > girü, elci > ilci değişimleri tarihsel - sessel değişime uygun görünse de açıklayıcı sayılmaz. Zira *elçi* ve *geri* sözcükleri günümüzde de standart yazı ve konuşma dilinde kullanılırken ağızlarda *girü* ~ *giri*, *ilçi* ~ *ilci* biçimleri görülür. İlgili ses geçişlerini eşzamanlı ve standart sesletimle standart dışı (belki de) halk dili varyantı saymak yerinde görünmektedir. Artzamanlı değişim çizgisine göre sözcük sonunda yuvarlak ünlülü değişimlerde daralma görülür: -ig > -u > -ı kapıg^(ET) > kapu^(EAT) > kapı^(TT). Buna göre girü > giri gelişimi bu değişimi yansıtırken gümüş > gümiş > *gimis değişimi ancak ağızlarda görülebilir. Standart dilde *gümüüş* kullanımının yanında ağızlarda *gimiş* ~ *gümüüş* kullanımı varyant sayılmalıdır. *Nutuk*, *notuk* değişimi de aynı bağlamda anlamlıdır. Arapça alıntı kelime, ağızlarda bugün de geniş yuvarlak ünlülü iken standart dilde dar yuvarlak ünlülüdür. Örneklerde görülen değişimler art zamanlı değişim yönü ile bazen kesişmektedir. Bu kesişme, konuşma dilinin seslik özelliklerini anlamamıza yardımcı olan bir unsur olarak ele alınmıştır. 17. yy.da a ≠ e değişimi daha belirgindir. Örnekler *haber* ~ *heber*, *dufman* ~ *dufmen*, *sarap* ~ *ferab*, *daha* ~ *deha* şeklindedir. Sırasıyla gerileyici benzeşme, inceltici ünsüz etkisi, alıntı kopya etkisi, düşümcül ünsüz etkisi olarak seslik değişimler betimlenebilir. Aynı zamanda her örneğin ikincisinin halk ağzı veya sosyal tabakada kullanıldığı söylenebilir.

Ünsüzler bakımından üst sesbirimin alt ses birimleri arasında kullanımında değişim görülmektedir. Demircan (2015), “Üst sesbirim, her iki sesbirimin ortak olan özelliklerini içerir: P = p/b, T = t/d, K = k/g (s. 70)” şeklinde gösterilir. Örneklerle göre ötümsüz /t/ ile ötümlü /d/, ötümsüz /k/ ile ötümlü /g/, ötümsüz /ç/ ötümlü /c/ ile; ötümsüz /s/ ötümlü /z/ ile değişebilir. Çıkış yeri bakımından benzer sesletim özellikleri gösteren ünsüzlerin alfabe ve çevre şartları kısıtında ötümlü ve ötümsüz değişkenleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

2.4. Yanlış yazıma bağlı sesletim zellikleri

Yanlış yazımla ilgili örneklerde, aynı eser içinde benzer veya aynı kullanım doğru olduğu halde gözden kaçan yanlış yazımların msahhihle ilgisi olduğu baştan kabul edilmelidir. Ancak bu yanlışların ses ve yazı standartlarından uzaklığı yansıttığı da göz önünde tutulmalıdır. Bu bakımdan yanlış yazımlar düzeltme isteyen yanlışlar olduğu kadar sesletimdeki çeşitli değişimleri işaretleyebilen çok katmanlı yazım özelliğinin bir parçası olarak da değerlendirilebilir.

Metinler arasında asıl metni günümüze aktarıırken okuma zorluğu veya basım hatalarının yansıdığı durumların olduğu örnekler, mümkün olduğunca elendikten sonra kalan örnekler seçilmiştir. Aşağıdaki rnekler, büyük oranda aynı eserde doğru sayılabilecek bir örnek kullanım olduğu halde tespit edilen yanlış yazım örnekleridir.

16. yy.

tahin [1] TG/1581 (5/ah) “dahi”
emturuf [1] TG/1581 (3/ah) “eyturuz” (söyleriz)
giet merter ON/1527. I “gitmek ister”
inticat [1] TG/1581 (5/ah) “itikat”

17. yy.

dachbi [1] CFT/1672 (b7/161) “dahi”
dotβtluk [1] CFT/1672 (b7/219) “dostluk”
dumes [1] ILT/1612 (a/180) “dönmez”
duttyandur [1] CFT/1672 (b6/133) “dkkn”
dumade [1] ILT/1612 (a/074) “dnyada”
*epiklidur** [1] ILT/1612 (a/037) “eksiklidir”
elemnden [1] CFT/1672 (b5/098) “eleminden”
faido [1] ILT/1612 (a/105) “fayda”
fritne [1] ILT/1612 (a/044) “fitne”
ziejmis [1] CFT/1672 (b5/102) “giymiş”
batfan [1] CFT/1672 (b3/046) “haan”
farşchling [1] ILT/1612 (a/203) “harlığın”
bits [4] CFT/1672 (b2/031, b2/033, b2/041, b7/161) “hi”
kabg [1] CFT/1672 (b6/119) “kaç”
murak [1] CFT/1672 (b6/114) “murad”
βebedten [1] CFT/1672 (b7/294) “sebepten”
taugri [1] CFT/1672 (b8/443) “Tanrı”
uzatkan [1] CFT/1672 (b4/62) “uzaktan”

18. yy.

benumdşchileyn [1] GT/1789 (120) “bencileyin”
meheubn [1] BGD/1781 (55) “mektup”

3. Sonuç

1. ÇYM'lerde yazarın sınırlı harf koleksiyonunu diğer sesler için kullanması, standart olmaktan uzak yazı dili özellikleri ve konuşma diline yakın sesletim olanaklarının sınırları hakkında bilgi vermektedir. Yazımdan elde edilen veriler de konuşma diline ait sesletim özelliklerini anlamamızda yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan bitişik veya ayrı yazılmış örnekler sesletim dolayısıyla konuşma diline ait bir özelliği işaretlemektedir.

2. Genellikle yakın yerden sesletilen ünsüzler {r, t, s, g, n, m, f, k, ğ, z} ve ayrıca sesletim yeri bakımından /i/ ünlüsü ile yakın bölgede oluşan dişyuvasil {t, d, s, n, l, r} ünsüzlerinin {k, ğ} art damak ünsüzlerine göre daha sık birleştiği görülmektedir.

3. Bitişik yazılmış örnekler arasında *i-* ek fiili *ve et-, ol-, eyle-* yardımcı fiilleri daha sıklıkla kullanılmıştır. Bu türden bitişik yazılmış örnekler genellikle 17. ve 18. yy.da görülmektedir.

4. 16. yy.da bitişik yazılmış örnekler az sayıda iken 17. yy.da niteleyiciler daha fazla bitişik yazılmış 18. yy.da ise edatlar daha fazla bitişik yazılmış görünmektedir. Karşılaştırıldığında birinci durumda sözlü dil, konuşma dili; diğerinde yazılı dil etkisi öncelikli görülmüştür. Bu durum, konuşma dili ile yazı dili arasındaki etkileşim düzeyinin ve yazı dili standartlaşmasının bir yansıması olarak kabul edilebilir.

5. Ayrı yazımların da ÇYM'lerde konuşurun amacına, vurgusuna, iletişimin niteliğine, bağlama vb. bağlı olduğu görülmektedir. Bu yapılar arasında *her kies, o birlere* örneğindeki gibi iki ayrı sözcük; *tfcchikar maffen, tezanda iz, kulunuz iz* örneklerindeki gibi fiil çekimli yapılarda kişi ekleri; *do laschur, ot manlia, jaik hadi, nifci anladyghyny* örneklerindeki gibi ilk heceyi diğerlerinden ayrı yazarak hece sisteminin sesletimi yansıttığı görülmektedir.

6. Aynı eserde farklı yazımlar da sesletim ve konuşma diline ait bir özelliği gösterebilir. Ünlülerde *i ≠ e* değişimi daha fazla örneğe sahiptir. Değişim fonolojik olabileceği gibi tamamen eşzamanlı bir sesletim farkını da işaretleyebilir. Buna göre *hec* ağızlarda bugün de kullanılırken, *hic* standart yazı ve konuşmayı temsil edebilir.

7. ÇYM'ler bakımından ele aldığımız yazım şekline bağlı sesletim betimlemesi, yeni çalışmalarla da genişletileceği düşünülen orijinal bir yönü ortaya koymaktadır. Böylece yazı ve sesletim arasındaki ilişkinin çok boyutlu yönlerinden birisi gösterilmiş olacaktır. Yazıya ait unsurları bütünlüklü bir biçimde ortaya koymanın sesletim özelliklerini anlamak bakımından önemli bir işlev üstlendiği de eklenmelidir.

Eser adları için kısaltmalar

BGD B. PIANZOLA, *Breve Grammatica e Dialoghi Per Împarare Le Lingue Italiana, Greca Volgare e Turca*, Venedik, 1781.

CFT N. DE HARSANY, *Colloquia Familiaria Turcico Latina Seu Status Turcicus Loquens*, Coloniae Brandeburgicae, 1672.

DDL G. MOLINO, *Dittionario Della Lingua Italiana - Turchesca*, Roma, 1641.

GT J. DE PREINDL, *Grammaire Turque - D'une Toute Nouvelle Methode D'apprendre Cette Langue En Peu De Semaines: Avec Un Vocabulaire Enrichi D'anecdotes Utiles Et Agréables*, Berlin, 1789.

- HPT** G. POSTEL, *Des Histoires Orientales Et Principalement Des Tur-kes Ou Turchikes Et Schitiques Ou Tartaresques Et Aultres Qui En font Descendues, Ocuure Pour La Cierce Fois Augmenté*, Paris, 1575.
- ILT** H. MEGISER, *Institutionum Linguae Turcicae, Libri Quatuor Quorum*, Leipzig, 1612.
- ON** P. L. VALENTIANO, *Opera Nova de M. Pietro Lupis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco*, Ankona, 1527.
- PGT** C. C. DE CARBOGNANO, *Primi Principi della Grammatica Turca, Ad Uso Dei Missionari Apostolici di Constantinopoli*, Roma, 1794.
- RGT** A. DU RYER, *Rvdimenta Grammatices Lingvæ Turcicæ*, Paris, 1630.
- SL** D. F. M. MAGGIO, *Syntagmaton Lingvarum Orientalum Liber Secundus Complectens Turcicæ, Atque Arabicæ Lingvæ Institutiones*, Roma, 1643.
- TG** M. CRUSIUS, *Turcograeciae*, Basil, 1581.
- TRC** B. GEORGIEUIZ, *De Turcarum Ritu et Cereamoniis*, Anvers, 1544.

Kaynakça

- Adamović, M. (1974). Giovanni Molino und seine Türkische grammatik. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungarica*, 24 (1-4), 37 - 67.
- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil (Ana çizgileri ile dilbilim)* (2. b.). Ankara: TDK.
- Auer, P. (1990). Einige umgangssprachliche Phänomene des Türkischen und ihre Erklärung aus "natürlichen" Prinzipien. N. Boretzky (Dü.), *Spielarten der Natürlichkeit – Spielarten der Ökonomie. Beiträge zum 5. Essener Kolloquium über "Grammatikalisierung: Natürlichkeit und Systemökonomie"* vom (6 - 8 Ekim 1988) içinde (s. 271 - 297). Bochum: Brockmeyer.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK.
- Dilaçar, A. (1970). 1612'de Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerinin özellikleri. *TDAY Belleten*, 197 - 210.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2011). *Türkçe ses bilgisi*. Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Ofset.
- Demircan, Ö. (1981). Türkiye Türkçesinde seslemeleme. *Dilbilim Dergisi*, 6, 39 - 54.
- Demircan, Ö. (2015). *Türkçenin ses dizimi* (5 b.). İstanbul: Der.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (A. U. Elöve, Çev.) İstanbul: MEV Maarif Matbaası.
- Develi, H. (1998). 18. yüzyıl Türkiye Türkçesi üzerine. *Doğu Akdeniz*, 1, 27 - 36.
- Duman, M. (1995). Türkiye Türkçesi'nin tarihî kaynaklarından Carbo gnano'nun grameri ve imlâ-telaffuz ilişkisi bakımından önemi. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 1, 95-106.
- Duman, M. (2008). Bazı çeviri yazılı metinlerdeki çok şekilli kelimelerin değerlendirilmesi. *Makaleler* (2013) içinde (s. 175 - 188). İstanbul: Kesit.
- Gülsevin, G. (2013). Ses bilgisinde 'çevre şartı' kavramı ve ağız incelemelerindeki önemi. *Turkish Studies*, 8(9), 49 - 62.
- Gümüskılıç, M. (2005). *Phonological features of 18th century Ottoman Turkish (18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ses hadiseleri)*, Cilt *The Department of Near Eastern Languages and Civilizations* içinde. Cambridge: Harward University.
- Hazai, G. (2012). *Türkiye Türkçesinin dünü ve bugünü / Türk dili araştırmalarına kısa bir giriş*. (T. Turan, Çev.) Ankara: TDK.
- Heselwood, B. (2013). *Phonetic transcription in theory and practice*. Edinburg: Edinburgh University Press.

- Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde eklerin ses düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar)*. Ankara: TDK.
- Özsoy, S. (2006). *Türkçenin yapısı I, sesbilim*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Rocchi, L. (2015). Quelques notes lexicales sur le vocabulaire de la langue Turque de Joseph von Preindl. E. Mańczak-Wohlfeld & B. Podolak (Dü.), *Words and Dictionaries: A Festschrift for Professor Stanisław Stachowski on the Occasion of His 85th Birthday* içinde (s. 265 - 274). Jagiellonian University Press.
- Tulum, M. (2007). Meninski'ye göre XVII. yüzyıl İstanbul Türkçesi'nde /ı/ ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 345 - 357.
- Tulum, M. (2010). *Osmanlı Türkçesine giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Ankara: TDK.
- Yağmur, Ö. (2014). Erken dönem Türkçe transkripsiyon metinleri ve bunların dil araştırmaları açısından önemi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4, 201 - 217.